

Fryderyk Listwan

STAN BADAŃ NAD PROZĄ WŁODZIMIERZA DAŁA

Włodzimierz Dal (1801—1872) to pisarz, którego twórczość była niezwykle popularna w Rosji w latach czterdziestych ubiegłego stulecia. Do ugruntowania jego pozycji w literaturze przyczyniły się głównie „szkice fizjologiczne”, bardzo wysoko oceniane przez ówczesną krytykę. Jednostronność twórczości oraz zachowawczość poglądów spowodowały jednak, że dość obszerny dorobek pisarza, obejmujący setki opowiadań, bajek i szkiców, poszedł z czasem w zapomnienie. Dzisiaj ta dziedzina działalności Dała jest prawie zupełnie nieznaną. Obecnie jego nazwisko kojarzy się przede wszystkim z monumentalnym dziełem — czterotomowym słownikiem języka rosyjskiego¹. Mało uwagi poświęca się temu pisarzowi w podręcznikach historii literatury, niewielu opracowań doczekała się jego spuścizna literacka. Na literaturę krytyczną o Dału składają się rozrzucone w czasopiśmie lub wydaniach prac zbiorowych artykuły, zawierające bądź ogólne uwagi o twórczości pisarza (A. Putincew², E. Barkowa³, W. Gabo⁴, N. Swiedencow⁵), bądź omówienie związków łączących go z innymi pisarzami (M. Azadowski⁶, W. Majkow⁷, L. Majkow⁸, J. Baer⁹, M. Kan-

¹ W. I. Dal: *Tolkowij słowar wielikorusskogo jazyka*, t. 1—4. Słownik ukazywał się w latach 1863—1866.

² Putincew: *W. I. Dal, Jego życie i trudy (po służaju sorokaletija so dnia jego smierti)* „Naczalnoje obuczenije”, 1912, nr 10, s. 352—358.

³ E. Barkowa: *W. I. Dal kak bielletrist*, „Woroneżskij istoriko-archeologiczeskij wiestnik”, Woroneż 1921.

⁴ W. S. Gabo: *Powiesti W. I. Dała*, „Kniga i riwoluucija”, 1922, nr 9—10, s. 55—68.

⁵ N. Swiedencow: *Soczinienija Dała*, „Swietocz”, 1862, nr 3, s. 25—48.

⁶ M. K. Azadowskij: *Skazka raskazannaja Puszkinym Dału*, „Wriemiennik puszkinskoj komissii”, 1939, nr 5, s. 149.

⁷ W. W. Majkow: *Skazka o rybake i rybkie i jejo istoczniki*, „Żurnal Ministerstwa narodnego proswieszczenija”, 1892, nr 5, s. 488.

⁸ L. Majkow: *Puszkin (Biograficzieskije i istoriko-literaturnyje oczerki)*, S.—Petersburg 1898.

⁹ J. Baer: *Dal und Leskow als Vertreter des Kunstlerischen Philologismus*, „Zeitschrift für Slavische Philologie”, Heidelberg 1973.

kawa¹⁰). Drugą grupę stanowią prace wchodzące w skład większych publikacji jako ich rozdziały lub podrozdziały, zawierające analizę poszczególnych aspektów czy też okresów twórczości Dala (N. Jewstratow¹¹, A. Prianisznikow¹², G. Łupanowa¹³, W. Hofman¹⁴, A. Cejtlin¹⁵, W. Kuleszow¹⁶, M. Siergiejew¹⁷). Największą jednak wartość przedstawiają publikacje poświęcone wyłącznie życiu i twórczości Dala (M. Biessarab¹⁸, M. Fietisow¹⁹, J. Baer²⁰ oraz nie opublikowane dysertacje A. Skrobowej²¹ i A. Smirnowej²²).

Z artykułów na uwagę zasługuje w zasadzie tylko praca E. Barkowej *Dal kak bielletrist*²³. Pozostałe bowiem z uwagi na ich zbyt ogólnikowy charakter nie wnoszą do badań nad prozą Dala nic nowego ponad to, co zostało powiedziane w podręcznikach historii literatury. Publikacja Barkowej stanowi pierwszą próbę analizy twórczości literackiej Dala. Autorka dzieli prozę pisarza na utwory napisane „w stylu poezji ludowej” (bajki), utwory, w których główną rolę odgrywają elementy etnograficzne, utwory, w których na plan pierwszy wysuwa się charakterystyka postaci, opowiadania określane przez autorkę mianem „sobstwiennno bielletristické” (w których pisarz koncentruje uwagę na rozwoju fabuły) i wreszcie opowiadania dla czytelników rekrutujących się z najniższych warstw społeczeństwa. Wewnątrz każdej z wymienionych grup utworów Barkowa wprowadza jeszcze dalszy podział. Najwięcej uwagi poświęca badaczka omówieniu bajek oraz obszerniejszych opowiadań (*Sawielij Grab, ili dwojnik, Wakch Sidorow Czajkin, Miczman Pocelujew, Paweł Aleksiejewicz Igriwij*), zaliczonych mylnie przez autorkę do powieści. Rozważania o bajkach zawierają kilka trafnych uwag. Do nich zaliczyć należy spostrzeżenie dotyczące niejednorodności stylu bajek Dalowskich.

Artykuł Barkowej posiada jednak wiele braków. Po pierwsze, zbyt szeroki zakres tematyczny przy zbyt szarych ramach pracy nie pozwolił na głębszą analizę utworów i sprawił, iż publikacja ta jest zbiorem

¹⁰ M. W. Kankawa: *O wlijanii Dala na pisatielej etnograficzeskoj szkoly*, „Russkij jazyk w gruzińskiej szkole”, 1971, nr 1, s. 3—8.

¹¹ N. S. Jewstratow: *Dal i Zapadnyj Kazachstan*, „Uczonyje zapiski Uralskiego pedagogicznego instytutu”, Uralsk 1957, t. 4, w. 12.

¹² A. Prianisznikow: *Pisatielej-klassiki w Orienburskom kraje*, Czałow 1946.

¹³ I. P. Łupanowa: *Russkaja narodnaja skazka w tworczestwie russkich pisatielej I pol. XIX wieka*, Pietrozawodsk 1959.

¹⁴ W. Gofman: *Folklornyj skaz Dala* [w:] B. M. Ejchenbaum, *Russkaja proza*, Leningrad 1926.

¹⁵ A. G. Cejtlin: *Stanowlenije realizma w russkoj literaturie. Fiziologiczeskij oczerk*, Moskwa 1965.

¹⁶ W. I. Kuleszow: *Naturalnaja szkola w russkoj literaturie XIX wieka*, Moskwa 1965.

¹⁷ M. Siergiejew: *Dal kak dietskij pisatiel* [w:] *Materiały iz istorii dietskoi literatury*, Moskwa 1927, t. I, s. 243—261.

¹⁸ M. J. Biessarab: *W. I. Dal*, Moskwa 1968.

¹⁹ M. M. Fietisow: *Pierwyyje russkije powiesti na kazachskie tiemy*, Alma-Ata 1950.

²⁰ J. Baer: *Vladimir Ivanovič Dal as a belletrist*, Hague and Paris 1972.

²¹ A. M. Skrobowa: *Rannije tvorczestwo W. I. Dala (30—40-e gody)*. Kandid. dissertacyja, Moskwa 1950.

²² A. P. Smirnowa: *Dal i naturalnaja szkola*, Kandid. dissertacyja, Saratow 1972.

²³ E. Barkowa: *W. I. Dal kak bielletrist*, op. cit.

luźnych, często zbyt ogólnikowych uwag. Po drugie, klasyfikacja utworów stosowana przez autorkę, aczkolwiek nie pozbawiona pewnych słusznych ustaleń, w gruncie rzeczy jest nie do przyjęcia. Nie uwzględnia ona jednej z najważniejszych grup utworów Dala — jego „szkieł fizjologicznych”. Nie pozwala także spojrzeć na twórczość prozatorską pisarza z punktu widzenia rozwoju jego metody twórczej. Po trzecie, analizę utworów Dala Barkowa przeprowadza bez powiązania z epoką, w jakiej żył i tworzył pisarz, stąd np. zupełne pominięcie jego związków ze „szkołą naturalną”.

Nieco odmienny profil posiadają artykuły, zawierające dane o kontaktach osobistych Dala z innymi pisarzami i stanowiące próbę przedstawienia paraleli literackich: Dal—Puszkina (W. Majkow, L. Majkow, M. Azadowski), Dal—Leskow, Dal—Mielnikow-Pieczerski (J. Baer, M. Kankawa). Artykuły te, mimo iż nie wyczerpują tematu, a niekiedy wręcz tylko sygnalizują pewne problemy, posiadają pewną wartość, inspirując do dalszych poszukiwań tego typu powiązań literackich Dala.

Pierwszą udaną próbą analizy utworów Dala, a ściślej jego bajek, stanowi praca *Folklornyj skaz Dala* W. Hofmana²⁴, jednego z przedstawicieli radzieckiej szkoły formalistów. Badacz rozwinął zawartą w omawianej wcześniej pracy Barkowej myśl o niejednorodności stylu bajek Dala. Autor koncentruje uwagę na problemie realizacji skazu bajkowego dostrzegając w utworach Dala obecność elementów stylistycznych obcych temu typowi narracji. Omawiając środki stylizacji skazu bajkowego, Hofman wprowadza po raz pierwszy dla określenia niektórych z nich pojęcie „bołtownia”. Pisząc o mieszanii różnych płaszczyzn stylistycznych, autor nie wyjaśnia jednak do końca przyczyny tego zjawiska. Nie wyjaśnia roli, jaką odgrywają elementy różnych stylów, których użycie przez Dala nie było podyktowane, jak to sugeruje badacz, li tylko chęcią ich zademonstrowania. Poza tym, omawiając skaz poetycki, Hofman pisze tylko o jego pojedynczych elementach, podczas gdy np. cała bajka *O kupce i kupczichie i o wykradiennom u nich synie* napisana została wierszem.

Badacz wskazuje także na powiązania pisarza z Orestem Somowem, którego uważa za poprzednika Dala, w zakresie użycia niektórych środków stylistycznych.

O bajkach Dala pisze również I. Łupanowa²⁵. Autorka omawia bajki głównie od strony źródłowej, zwracając także uwagę na ich satyryczny charakter oraz na powiązanie z realiami życia codziennego („bytowaja okraska”). Łupanowa wskazuje także na pewne elementy nowatorstwa Dala. Polega ono, zdaniem autorki, nie tylko na wykorzystaniu motywów bajek ludowych w celu stworzenia satyry politycznej, lecz także na dążeniu pisarza do zapoznania czytelników z konkretną postacią bajora rosyjskiego, będącego przedstawicielem określonej szkoły. Badaczka sygnalizuje

²⁴ W. Gofman, op. cit.

²⁵ I. P. Łupanowa, op. cit.

bliskość stylu w bajkach Dala, Mikołaja Polewoja, Oresta Somowa i Iwana Wanienki, wskazując na Somowa jako na poprzednika twórcy „łopotnoj szkoły”, jak określał autora *Piatka pierwszego* Żukowski²⁶.

Łupanowa pomija jednak całkowicie problem stylu, ograniczając się do zasygnalizowania niektórych zagadnień (np. wspomniane wyżej powiązania z Orestem Somowem). Poza tym zbyt szczupłe rozmiary rozdziału poświęconego bajkom Dala nie pozwoliły autorce na wnikliwą analizę utworów (z wyjątkiem ich strony źródłowej) oraz sprawiły, że często słuszne myśli, podobnie jak w artykule Barkowej, noszą charakter ogólnikowy.

Okres orenburski życia i twórczości pisarza (1833—1841) omówiony został w pracach Fietisowa, Jewstratowa i Prianisznikowa, zawierających nie tylko szereg danych biograficznych, lecz także analizę utworów Dala napisanych w latach trzydziestych.

Najbardziej cenną wśród wymienionych publikacji jest niewątpliwie książka *Pierwye powiesti na kazachskije tiemy* M. Fietisowa. Autor omawia nie publikowaną wcześniej korespondencję pisarza z siostrą Pauliną Schleiden, po raz pierwszy także wykorzystuje rękopis artykułu Dala *Tatarszczyzna*. Badacz przedstawia Dala jako jednego z niewielu pisarzy, poruszających zagadnienia związane z życiem Kazachów, Kirgizów i Baszkirów²⁷. Fietisow rozpatruje opowiadania Dala o Kazachstanie w kontekście budzenia się świadomości narodowej wśród mieszkańców Azji Środkowej i ich dążeń wolnościowych. Przyczyn zainteresowania tematyką Kazachstanu szuka Fietisow we wzroście znaczenia stosunków między Rosją a krajami Azji Środkowej.

Badacz wskazuje na obecność w omawianych utworach Dala tych elementów stylu pisarza (etnografizm, liczne opisy), które pozwalają w nim dostrzec przyszłego autora „szkiców fizjologicznych”. Podkreślając realistyczny charakter utworów Dala, Fietisow niesłusznie neguje obecność w nich pierwiastka romantycznego. Badacz dopuszcza się także nieścisłości, przeciwstawiając przy omawianiu światopoglądu Dala lata trzydzieste następnemu dziesięcioleciu.

Największe zainteresowanie badaczy literatury budził ze zrozumiałych względów okres petersburski życia i twórczości pisarza (1841—1849), okres, na który przypadał szczyt sławy autora *Cyganki*. Stosunkowo dużo miejsca poświęca latom czterdziestym w twórczości Dala W. I. Kuleszow w swojej pracy o „szkole naturalnej”²⁸. Badacz zalicza pisarza razem z Grebienką i Butkowem do grupy „dagerotypistów”. Kuleszow stawia Dala jako przykład pisarza—naturalisty, podkreślając jednocześnie, iż naturalizm Dala nie ma nic wspólnego z zolizmem. Zdaniem badacza, Dal

²⁶ Określenie to jest aluzją do postaci narratora w bajkach Dala. Wynikło ono z uprzedzonego podkreślenia przez autora prostego pochodzenia narratora.

²⁷ Na ten temat pisali jeszcze oprócz Dala Uszakow (*Kirgiz-Kajsak*), Murawjow (*Niewolnik kirgiski*), Kriukow (*Kirgizi*), Sabanszczykow (*Ryn-Piaski*), Kaftannikow (*Araszlam-Babr.*).

²⁸ W. I. Kuleszow, op. cit.

jest pisarzem, posiadającym talent kopisty, wychodzącym od faktu, a nie od myśli, która w jego utworach stanowi swego rodzaju dodatek do opisywanych obrazów. Kuleszow wyraźnie nie docenia jednak wartości i znaczenia „szkiców fizjologicznych” Dala w rozwoju literatury realistycznej, w szczególności szkiców z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Poza tym sprowadzenie w przypadku Dala procesu typizacji bohaterów wyłącznie do umiejętnego podpatrywania i kopiowania natury jest sporym uproszczeniem.

Obszerniej na temat „szkiców fizjologicznych” Dala pisze A. G. Cejtlin w pierwszej publikacji poświęconej wyłącznie temu gatunkowi literackiemu, jego historii i specyfice ²⁹. Badacz charakteryzuje szkice poszczególnych pisarzy, koncentrując uwagę głównie na Niekrasowie i Dalu. Cejtlin jako pierwszy omawia niektóre środki stylistyczne Dalowskich szkiców, podkreślając ogromne znaczenie języka w budowaniu obrazu bohatera, na co nie zwrócił uwagi Kuleszow.

Wskazując prawidłowo na te cechy światopoglądu Dala, które wpłynęły na zahamowanie wzrostu jego popularności (negatywne stanowisko pisarza w kwestii upowszechniania nauki czytania i pisania), Cejtlin upraszcza jednak charakterystykę pozycji ideowej pisarza. Badacz określa autora *Dozorcy petersburskiego* jako umiarkowanego słowianofila stojącego niekiedy bardzo blisko teoretyków tzw. „oficjalnej ludowości”. Te elementy w światopoglądzie pisarza pojawiły się dopiero pod koniec lat pięćdziesiątych i dlatego powoływanie się na nie przy omawianiu szkiców, napisanych w latach czterdziestych, jest nieścisłością.

Związki Dala ze „szkołą naturalną” są tematem dysertacji A. Smirnowej ³⁰. Z uwagi na to, iż praca nie została opublikowana, konieczne wydaje się obszerniejsze jej omówienie.

Autorka w części wstępnej dysertacji omawia między innymi wydania utworów Dala, zwracając słusznie uwagę na brak edycji podbudowanej rzetelnym komentarzem naukowym. Określając pozycję ideową pisarza badaczka popełnia błąd. Swoje twierdzenie o demokratycznych podstawach światopoglądu Dala opiera jedynie na treści artykułu pisarza *Zamietka po powodu statji o wospitanii*. Pomijając stanowisko Dala w kwestii upowszechniania nauki czytania i pisania, które znalazło wyraz w liście do redaktora czasopisma „Russkaja biesieda”, Smirnowa bardzo upraszcza zagadnienie. Autorka nie dostrzega sprzeczności między poglądami pisarza a jego działalnością społeczną oraz między tendencjami demokratycznymi, przejawiającymi się w wielu utworach a zachowawczością poglądów.

Zgodnie z postawionym celem badaczka czyni próbę ukazania drogi Dala ku zasadom, jakimi kierowali się pisarze „szkoły naturalnej”. W związku z tym Smirnowa zwraca uwagę na te elementy stylu (w szerokim znaczeniu) w bajkach i opowiadaniach napisanych w latach trzydziestych,

²⁹ A. G. Cejtlin, op. cit.

³⁰ A. P. Smirnowa, op. cit.

które stanowiły niejako załączek metody twórczej Dala (powiązanie świata baśni z realiami życia codziennego, komizm, nieskomplikowana fabuła, tendencja koncentrowania faktów i wydarzeń wokół jednego bohatera). Dalszy rozwój metody twórczej autora *Cyganki* śledzi Smirnowa w oparciu o analizę tematyki oraz typów bohaterów w opowiadaniach *Biedowik* (1839) oraz *Wakch Sidorow Czajkin* (1843). W tematyce, środkach typizacji oraz w etnografizmie i detalizacji opisów badaczka słusznie dostrzega cechy zwiastujące w Dalu pisarza bardzo bliskiego zasadom estetycznym „szkoły naturalnej”. Autorka stara się wykazać absolutną samodzielność Dala w wyborze tej drogi, która później zaprowadzi go w szeregi pisarzy „szkoły naturalnej”. Badaczka wyraźnie nie docenia jednak wpływu, jaki na twórczość Dala wywarł Gogol, od którego autor *Cyganki* przejął niektóre typy bohaterów, metaforykę, efekty komiczne i groteskowe oraz częściowo sposób charakterystyki postaci.

Omawiając ewolucję metody twórczej Dala, Smirnowa niesłusznie neguje obecność w opowiadaniach napisanych w latach trzydziestych pierwiastka romantycznego. Badaczka podziela tu pogląd Fietisowa³¹.

Zasadniczym celem pracy Smirnowej jest analiza „szkiców fizjologicznych” oraz próba lokalizacji utworów Dala w literaturze rosyjskiej. Z tego punktu widzenia najbardziej udanym, chociaż nie wyczerpującym tematu, jest fragment pracy poświęcony omówieniu szkiców od strony językowej. Autorka, podobnie jak A. Cejtlin³², podkreśla znaczenie języka w technice postaciowania.

Zbyt mało miejsca badaczka poświęciła problemowi narratora w szkicach Dala. Zastosowane przez Smirnową błędne kryterium klasyfikacji utworów, pozwalające zaliczyć szereg opowiadań do „szkiców fizjologicznych”, stało się przyczyną niewłaściwego naświetlenia wspomnianej kwestii.

Niewystarczająco opracowane zostało zagadnienie charakterystyki postaci oraz kwestia komizmu. Autorka pomija wiele środków służących do osiągnięcia efektu komicznego, poza tym błędnie interpretuje jego rolę (zdaniem badaczki komizm w szkicach Dala jest środkiem służącym stworzeniu obiektywnego obrazu rzeczywistości).

Swoje rozważania o szkicach Smirnowa nierzadko podbudowuje cytataми zaczerpniętymi z opowiadań. Dotyczy to zwłaszcza tych fragmentów pracy, które zawierają omówienie sposobów charakterystyki bohaterów. Jest to spore niedopatrzenie nawet przy uwzględnieniu ciężenia pisarza ku „szkicom fizjologicznym”; świadczyć może ono o braku pełnego zrozumienia specyfiki gatunkowej utworów Dala.

W pracy A. Smirnowej mają miejsce i mniej znaczne nieścisłości. Pisząc np. o tendencji pisarza do łączenia w bajkach baśniowej fantastyki

³¹ M. M. Fietisow, op. cit.

³² A. G. Cejtlin, op. cit.

ze światem realnym, autorka przejawianie się tej tendencji widzi jedynie w „stylu gawędziarskim” („bałagurny styl”), podczas gdy głównym ogniwem łączącym owe dwa światy jest nasycenie utworów realiami z życia codziennego. Podobnym błędem jest tłumaczenie braku zainteresowania pisarza dla skomplikowanej fabuły jego przynależnością do „szkoły naturalnej”.

Analizie prozy Dala lat trzydziestych i czterdziestych poświęca swoją dysertację A. Skrobowa³³. Bardzo dużo miejsca przeznaczają autorka na szkic biograficzny (zajmuje on jedną trzecią obszerniej pracy). Szkic ten jest o tyle cenny, że zawiera niektóre dane zaczerpnięte z materiałów archiwalnych. Nie jest on jednak pełny. Autorka mało pisze o działalności Dala w Orenburgu oraz w Niżnym Nowogrodzie. Poza tym ów szkic nie zawiera żadnych danych o ukazywaniu się poszczególnych utworów czy ich cykli. Skrobowa analizuje utwory Dala wyłącznie od strony ideowo-tematycznej, co sprawia, że praca jej ma jednostronny charakter.

Zbyt mało uwagi poświęca autorka „szkicom fizjologicznym”. Skrobowa opiera swoje rozważania na analizie czterech szkiców (*Dozorca petersburski*, *Ordynans*, *Czuchoncy w Petersburgu*, *Chłop rosyjski*), zupełnie pomijając takie utwory jak *Kozak uralski* (pierwszy szkic Dala) czy *Sprytne pokolenie*. Autorka nie rozpatruje twórczości Dala w kontekście jego związków ze „szkołą naturalną”, nie czyni też próby ukazania ewolucji metody twórczej pisarza. Z niewiadomych przyczyn badaczka pomija niektóre grupy opowiadań (utwory zawierające pierwiastek autobiograficzny).

Zawężenie tematu do wcześniejszego okresu twórczości pisarza, aczkolwiek nie daje pełnego obrazu sylwetki twórczej autora *Ordynansa*, jednak posiada swoje uzasadnienie, bowiem najbardziej wartościowe utwory Dala powstały w latach trzydziestych i czterdziestych. Poza tym pozwala ono na wnikliwszą analizę utworów. Badaczka, podobnie jak A. Smirnowa, nie wykorzystwała jednak w pełni tej możliwości.

Nieco odmienny charakter niż omówione dotychczas prace, posiada książka M. Biessarab *W. I. Dal*³⁴. Jest to publikacja poświęcona niemal całkowicie postaci Dala nie tyle jako pisarza, lingwisty i etnografa, co jako człowieka. Autorka rzadko odwołuje się do utworów pisarza, albo omawiając niektóre z nich, np. bajki wchodzące w skład pierwszej książki (*Piatok pierwyj*), albo wplatając w tok swych rozważań cytaty, by mówić o życiu pisarza jego własnymi słowami. W ten sposób Biessarab chce podkreślić bliską więź pisarza z otaczającymi go realiami życia codziennego (jeden z rozdziałów książki autorka zatytułowała: *Żywa statystyka Rosji*).

Książka Biessarab zawiera szereg interesujących faktów oraz cennych danych o życiu i pracy pisarza. Należy nadmienić, iż autorka wykorzystwała w swej książce między innymi materiały archiwum prywatnego rodziny

³³ A. M. Skrobowa, op. cit.

³⁴ M. J. Biessarab, op. cit.

Dalów. Większość rozdziałów pracy poświęcona jest poszczególnym okresom życia i twórczości pisarza, kilka autorka poświęca omówieniu bajek, pracy nad słownikiem i życia rodzinnego Dala.

Nieprzekonywająco wypadła próba przedstawienia Dala jako pisarza o poglądach demokratycznych (rozdział — *Dal-demokrata*). Autorka nie rozróżnia dwóch zjawisk: rzeczywiście demokratycznych tendencji przejawiających się w treści niektórych utworów Dala i zachowawczości jego poglądów politycznych, z której był znany.

Mimo pewnego subiektywizmu w ocenie niektórych zjawisk, związanych z osobowością i twórczością Dala, pracę M. Biessarab uznać należy za cenną z uwagi na bogaty materiał faktograficzny. Jej wartość podnosi dodatkowo krótka chronologia najważniejszych wydarzeń z życia pisarza oraz indeks nazwisk.

Pierwszą próbę analizy całokształtu dorobku pisarskiego Włodzimierza Dala, wnoszącą spory wkład w badania nad literaturą rosyjską XIX wieku, stanowi praca Joachima Baera *Vladimir Ivanovič Dal as a belletrist*. Sporo miejsca w książce poświęca autor omówieniu miejsca pisarza w rozwoju literatury rosyjskiej XIX wieku, zaliczając go, podobnie jak B. M. Ejchenbaum³⁵, do grupy pisarzy określonych mianem „mładszaja linija,” pozostających w cieniu sławy wybitnych prozaików tego okresu. Autor snuje również rozważania na temat przyczyn spadku popularności Dala, dostrzegając je w proslowianofilskiej orientacji pisarza, która doprowadziła go do publicznego kwestionowania celowości upowszechniania nauki czytania i pisania oraz spowodowała utratę autorytetu w postępowych kręgach społeczeństwa rosyjskiego. Badacz nie dostrzega jednak i drugiej, równie ważnej przyczyny owego spadku popularności pisarza — pewnej jednostronności prozy Dala, wynikającej z nieustannego ciężenia ku gatunkowi „szkiców fizjologicznych”. Z chwilą, gdy gatunek ten stracił na znaczeniu, proza Dala, ściśle z nim związana i jeszcze w latach sześćdziesiątych zawierająca wiele elementów szkiców, staje się przeżytkiem. Analizę twórczości Dala Baer przeprowadza w układzie chronologicznym. Kolejne rozdziały książki (oprócz drugiego, zawierającego dane biograficzne) poświęcone są omówieniu jednorodnych pod względem gatunkowym cykli utworów, związanych z kolejnymi okresami twórczości pisarza. W jednym tylko przypadku autor narusza chronologię, omawiając łącznie w jednym rozdziale opowiadania „żołnierskie” i „marynarskie”. To odstępstwo jest jednak w pełni uzasadnione, bowiem oba cykle utworów cechuje duże podobieństwo ideowo-tematyczne i artystyczne (przeznaczone były dla mało wyrobionego czytelnika i obliczone na efekt dydaktyczny).

Do najobszerniejszych w pracy Baera należą fragmenty dotyczące bajek oraz opowiadań napisanych w latach trzydziestych i czterdziestych.

³⁵ Zob. B. M. Ejchenbaum: *Russkaja proza*, Leningrad 1926.

Znacznie mniej miejsca poświęca autor „szkicom fizjologicznym”, zdawkowo i zbyt ogólnikowo traktuje opowiadania dla żołnierzy i marynarzy, ograniczając się do powierzchownych uwag o ich niskim poziomie artystycznym, bez próby wnikięcia w sedno sprawy.

W książce J. Baera daje się zauważyć pewną prawidłowość: w każdym z rozdziałów zasadniczych rozważania sensu stricto poprzedza autor uwagami wstępnymi. Uwagi te pozwalają autorowi skoncentrować się na problemach, jego zdaniem, najistotniejszych z punktu widzenia danego gatunku, w niektórych przypadkach są one jednak zbyt obszerne (np. w rozdziale o bajkach).

Przy omawianiu bajek autor za mało uwagi poświęca ich stylowi, problemowi „skazu” bajkowego. Zagadnienie to posiada kapitalne znaczenie z uwagi na cel, jaki postawił przed sobą pisarz tworząc bajki, zwłaszcza te, które wchodziły w skład pierwszej książki. Pobieżne potraktowanie stylu bajek wynika prawdopodobnie z monograficznego profilu pracy.

Analizując opowiadania poszczególnych cykli, Baer podejmuje próbę usystematyzowania materiału. Opowiadania z lat trzydziestych i czterdziestych dzieli autor na te, których akcja toczy się poza granicami Rosji, te, których treścią jest opowieść z życia biednego urzędnika, na opowiadania o charakterze anegdotycznym, opowiadania zawierające pierwiastek autobiograficzny i wreszcie opowiadania ilustrujące koloryt życia codziennego prowincji rosyjskiej.

Oddzielny podział wprowadza autor w przypadku cyklu *Kartiny iz ruskogo byta*. Wśród utworów tego cyklu badacz wyróżnia kilka grup, a mianowicie utwory, których fabuła opiera się na intrydze miłosnej, opowiadania przedstawiające potęgę pieniądza, utwory ilustrujące sceny z życia na wsi oraz utwory afabularne stanowiące portret bohatera.

Zastosowana tu klasyfikacja, mimo że ułatwia orientację w materiale, nie jest ścisła. Po pierwsze, dla cyklu *Kartiny iz ruskogo byta* Baer wprowadza, jak już wspomniano wyżej, odmienny podział niż w odniesieniu do opowiadań napisanych w latach trzydziestych i czterdziestych. Jest to niesłuszne, ponieważ wszystkie utwory wchodzące w skład wymienionego cyklu powstały i zostały ogłoszone drukiem w latach czterdziestych, zaś w oddzielnym wydaniu ukazały się w latach sześćdziesiątych. Po drugie, obserwuje się brak jednolitości kryteriów podziału (raz autor za podstawę bierze treść utworu, innym razem częściowo strukturę.) Po trzecie, klasyfikacja ta nie uwzględnia wszystkich możliwości i wariantów, czego dowodem są stojące poza podziałem trzy opowiadania (*Liubow'po grob, Warnak, Bried*).

Pewnej korekty wymagają też rozważania o kształtowaniu się metody twórczej Dala, która, zdaniem badacza, ewoluowała od utworów romantycznych poprzez stadium eksperymentowania (*Biedownik*) do realizmu w latach czterdziestych. Utwory napisane w latach trzydziestych rozpa-

trywane są pod kątem widzenia przynależności do tradycji romantycznej. Autor wskazuje na takie pierwiastki romantyczne, jak idealizacja dziewczyny z ludu (*Cyganka*), poetyzacja kobiety-bohaterki (*Bikiej i Mauliana*) oraz egzotyka bohaterów i miejsca akcji.

W tych romantycznych, zdaniem autora, utworach występuje także pierwiastek realistyczny, o czym Baer wspomina mimochodem. Ten drugi pierwiastek jest tak silny w utworach Dala lat trzydziestych, iż właściwie można mówić o utworach realistycznych zawierających pewne elementy charakterystyczne dla literatury romantycznej, które w dużej mierze traktować należy jako nieświadomą daninę składaną odchodzącemu w cień prądowi. Słusznie natomiast proces krystalizacji metody twórczej Dala Baer rozpatruje w kontekście wpływu Gogola, od którego autor *Biedowika* przejął niektóre środki charakterystyki postaci, metaforykę, groteskowość obrazów oraz pewne typy bohaterów.

Stosunkowo niewiele miejsca poświęcono w książce „szkicom fizjologicznym”, które uznać można za koronny gatunek literacki Dala. Autor ogranicza się do analizy dwóch najbardziej reprezentatywnych szkiców (*Dozorca petersburski i Ordynans*), koncentrując uwagę na cechach gatunkowych utworów. W rozważaniach tych daje się odczuć brak bliskiego powiązania twórczości Dala ze „szkołą naturalną” oraz ściślejszego określenia miejsca jego szkiców w literaturze lat czterdziestych.

Analizując ostatni cykl utworów Dala, Baer odnotowuje pojawienie się w prozie pisarza lat sześćdziesiątych motywów i idei religijnych (człowiek — dziecko Boga, Bóg — podstawa życia). Wbrew stwierdzeniu autora monografii nie są to elementy nowe; występowały one już w utworach lat czterdziestych w opowiadaniach dla żołnierzy i marynarzy. Mówić więc można nie o pojawieniu się, lecz o nasileniu motywów religijnych, co związane było ze zwrotem pisarza w latach sześćdziesiątych ku religii.

W omawianej monografii kilka zagadnień godnych szerszego potraktowania omówiono zbyt pobieżnie (związek ze „szkołą naturalną”), bądź tylko zasygnalizowano (wyjaśnienie okoliczności, związanych z zajęciem przez pisarza negatywnego stanowiska w stosunku do upowszechniania nauki czytania i pisanie, kwestia związków Dala z Puszkinem).

Zupełnie pominięty został problem literatury dziecięcej, która także znajduje się w bogatym dorobku pisarza.

Mimo tych niedociągnięć praca J. Baera zasługuje na uwagę jako pierwsza próba analizy całokształtu twórczości Dala, próba obiektywnego spojrzenia na prozę autora *Cyganki*.

Omówione w niniejszym artykule prace obok niewątpliwych walorów posiadają szereg mankamentów, które ująć można w następujących punktach:

- 1) brak pełnej biografii twórczej pisarza,
- 2) brak wnikliwej analizy jego poglądów,

- 3) błędne w większości przypadków przedstawienie procesu ewolucji metody twórczej Dała,
- 4) umowność klasyfikacji utworów,
- 5) powierzchowne ujęcie niektórych aspektów prozy Dała, szczególnie formy.

Ten krótki przegląd pozwala twierdzić, iż kwestia studiów nad dorobkiem literackim Dała pozostaje nadal otwarta.

Фридерик Листван

ПРОЗА ДАЛЯ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Статья содержит критический обзор важнейших трудов, посвященных жизни и творчеству писателя. Среди них на первый план выдвигаются книги М. Бессараб, Н. Фетисова, И. Баэра, а также неопубликованные диссертации А. Смирновой и А. Скробовой.

Отмечая вклад названных исследователей в изучение творчества Даля, автор статьи все же приходит к выводу, что вопрос о значении литературного наследия писателя продолжает оставаться открытым.